

Ali Erken. *America and the Making of Modern Turkey: Science, Culture, and Political Alliances*. Londra & New York: I.B. Tauris, 2018. 226 sayfa. ISBN: 9781788311700.

*Emrah Şahin**

Mustafa Kemal Atatürk, 1927 yılının güneşli bir kış gününde Ankara'daki Orman Çiftliği'nde dönemin ABD elçisi olan Joseph Grew'i (ö. 1965) misafir eder. Türklerin ve Amerikalıların tabiatları itibarıyla demokrat olduklarını ifade eden Atatürk, iki ülkenin işbirliği sayesinde mevcut önyargıların yok edilip dünyada barış ve refahın tesis edilebileceğini vurgular. Bu tarihî buluşmadan doksan sene sonra 2017'de ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Washington'da ABD Başkanı Donald Trump'ı ziyaret edecektir. Erdoğan, iki ülkenin müşterek menfaatleri ve demokratik değerlerine binaen aralarında devam edegelen işbirliğinin dünya barışı ve istikrarı için hayati bir öneme sahip olduğunu belirtir. Farklı dönemlerde gerçekleşen bu iki görüşmenin anlamı, başından beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ABD ile işbirliği çağrısını, en yüksek makam seviyesinde ifade ettiğiidir. Bu çağrıya ve iki ülkenin devam ettirdikleri vizyona bakılırsa, 1927'de resmen ilan edilen müttefiklik hâlâ sürdürülmektedir. Bununla birlikte, bu müttefikliğin nasıl idame ettirildiğine, bu süreçte iki ülkenin ne tür meydan okumalarla karşılaştığına dair bilgi dağarcığımızın istenen düzeyde olmadığını belirtmekte fayda var.¹

Ali Erken'in *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu (America and the Making of Modern Turkey)* başlıklı yakın zamanda neşredilen kitabı, iki ülkenin birbirlerine beyan ettikleri ve iyi niyet üzerine tesis ettikleri ittifakın somut göstergeleri hakkında bir incelemedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Amerikalı hayırseverler, ülkelerini süratle modernleştirmek isteyen Türk lehtarlarına muazzam kaynaklar tevdi etmişlerdir. Bu çerçevede meydana gelen faaliyetlerin izini süren kitap, "Amerikan yardımseverliğinin elit Türk yönetici sınıfın siya-

* Kıdemli Öğretim Üyesi Dr., Florida Üniversitesi. İletişim: emrahsahin@ufl.edu.

1 "Incredible Turk" (National Security Council, Central Intelligence Agency, ARC 651784 / LI 263.2028); "Trump Welcomes Erdogan amid US-Turkey Strains," *Cable News Network (CNN)*, 16 Mayıs 2017.

si vizyonuyla hangi mecralarda uyuştuğu” sorusunu kendisine araştırma konusu kılmaktadır (1). Bu bakımdan Erken’in çalışması, modern Türkiye’nin inşası ile ABD’nin etki alanını küresel ölçekte genişletme çabalarının eş zamanlı hikayesine ışık tutarak iki ülke arasındaki entelektüel, bilimsel, finansal ve siyasi etkileşimleri ortaya çıkaran ağlar bütününe gözler önüne serer.

Ford Vakfı, Robert Koleji ve Rockefeller Vakfı’nda yürüttüğü araştırmalardan elde ettiği muazzam sayıdaki arşiv belgesini değerlendiren Erken, Türkiye ile ABD arasındaki denizasını ittifakın, “modern Türkiye’nin kurucuları ile Amerikalı siyasi ve entelektüel seçkinler” tarafından kurulmuş ve oldukça hareketli olan bilgi ağlarına dayandığı kanaatindedir (148-49). Millî kalkınma, bilim, eğitim ve sağlık alanlarındaki projeleri, dönemin hâkim paradigmalarından olan *bilimsel kalkınma* düşüncesi ekseninde izah eden Erken, bu projeler üzerinden okuyuculara, sürecin genel işleyiş çerçevesini vermekte, Ankara Koleji ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi gibi iki ülke işbirliğiyle hayata geçirilen proje çıktılılarıyla birlikte buralarda rol almış isimleri yakından incelemektedir.

Sağlık kalitesi, kalkınmanın önemli bir ölçütü olarak görülmüştür. Hızlı büyüme kaygısı taşıyan bir ülke için kamu sağlığı, ziyadesiyle mühim bir meseledir. Kitabın “Bilim ve Tıp” isimli birinci bölümünde, Ford ve Rockefeller vakıflarının destekleriyle koruyucu sağlık, temizlik ve hıfzıssıhha meselelerinde Türkiye’de gerçekleştirilen çalışmalar ve buralarda yer almış mümtaz şahsiyetler işlenmektedir. Örneğin aralarında İhsan Doğramacı (ö. 2010) ve Nusret Fişek (ö. 1990) gibi isimlerin de olduğu akademi üyeleri öncülüğünde kurulmuş ve idare edilmiş olan şehir ve eğitim hastaneleri, mezkur vakıflarla yapılmış işbirliklerinin ürünleridir. Türkiye’nin ilerlemesini tespit etmek amacıyla tutulan kayıtlarda, fabrika ve otobanların yanında hastanelerin de önemli bir kalem olarak zikredilmesi bu bakımdan manidardır.

Eğitim kalitesi kalkınmanın bir diğer göstergesi olarak kabul edilir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra gelişen ortamda sanayi, teknoloji ve ulaşım sektörlerinin sürdürülmesinde Amerikan tarzı eğitim başlıca zeminlerden birisi olmuştur. Kitabın “Azgelişmişliğin Çareleri” adlı ikinci bölümünde izah edildiği gibi, Türk seçkinleri arasında, Amerikalı hayırseverlerin kaynak aktarmaya devam etmesi halinde altyapıya dönük kalkınmanın sürdürülebilir olacağı yaygın bir kanaattir. Nitekim, 1956’da kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi bu inancın özelde vücut bulmuş halidir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın (1950-1960) Türkiye’nin hür teşebbüse ve hür dünyaya olan bağlılığını 1954’te ABD’ye gerçekleştirdiği ziyaretinde yinelemesine rağmen, yabancı yatırımcılar Türkiye piyasasına dâhil olmak hususunda muayyen

bir isteksizlik göstermişlerdir. Kitabın “Uzmanlar Çağı” başlıklı bölümü bu tarihi dönemde ticareti, işletmeyi ve sosyal bilimleri teşvik etmeyi hedefleyen Amerikan teşebbüslerinin dönüştürücü etkisine işaret eder. Örneğin, Ford Vakfı gibi kurumlar, stratejik yatırım destek programları oluşturmuş, İstanbul Ticaret Enstitüsü gibi iddialı programlar ile Harvard İşletme Okulu’nu yerinde gözlemlemesi için Sabri Ülgener (ö. 1983) gibi gayretli bilim insanlarını finanse etmişlerdir. Nihayetinde Türk lider ve aydınların sık aralıklarla gerçekleştirdikleri ABD ziyaretleri, Türkiye’ye model ve yetenek aktarımını ve bunların pratiğe dökülmesini sağlamıştır.

“Beşeri Bilimler ve Batılılaşma” başlıklı bölüm, bilim ve din üzerine süregelen tartışmalarla alakalı olarak Türk entelektüellerin Amerika tecrübesine nasıl ve ne derece intibak ettiklerini sorgular. Burada dikkat çekici nokta ise eğitilmiş, laik ve Batıcı bir azınlık görüntüsündeki Türk seçkinlerin, kendi öz kültürlerine itibar etmeyerek Amerikan kültürünü taklit etmeye meyletmesidir.

Erken’e göre, türlü zorluklara ve sorunlara rağmen Türkiye-ABD ittifakı bugüne kadar varlığını koruyabilmiş gerek eski önyarguların izalesine gerekse dünya barışının ve refahın sağlanmasına referansla varlığını sürdürecektir.

Erken’in çalışmasını tavsiye eden tarihçi Şükrü Hanioglu’na göre bu kitap, “1923 yılı akabinde Türkiye ve Birleşik Devletler arasında cereyan eden siyasi münasebetleri idrak etmede anahtar bir işleve” sahiptir. Hem genel okuyucu hem de alanın uzmanları için çalışmanın faydalı olacağını belirtmeliyiz. Ama kanaatimce Erken’in tetkikini “iyi çalışılmış, sıkı argümanlarla bezenmiş ve titizce kurgulanmış” olduğu için değil, çalışmanın asıl değerinin, işlediği, tartıştığı ve kurguladığı konuların, daha fazla müzakere ve çalışmaya ön ayak olma potansiyeli olduğunu düşünerek tavsiye etmek istiyorum. Dahası, kitabı böylesi zengin ve tarih ötesi (*transhistorical*) bir konuda önerdiği cevaplardan ziyade, dikkat çektiği mühim sorular bakımından da önemsiyorum. Örnek verecek olursak, okuyucuların kitabı okurken kafalarında soru işaretleri oluşturacak konulardan birisi, uzun tarihsel tecrübenin sonucu olarak oluşan dinî kimliğin bilimsel yeni bir aidiyetle ikame edildiği modern ve laik bir ülkede, milliyetçilik ile İslamcılığın hangi şartlar çerçevesinde ana aktörler arasına girdiğidir.

Soğuk Savaş esnasında gördüğümüz ihtilafı Amerikan dış politikaları ve ölümlere varacak düzeyde cereyan eden Türk öğrenci hareketleri, dostane ABD-Türkiye ilişkileriyle hangi açılardan mukayese edilebilir sorusuna yoğunlaşarak Türkiye-ABD ilişkilerini daha geniş bir düzleme taşımamız lazım. Nitekim Marshall yardımını bir “iyi niyet nişanesi” olarak tarif etmemiz halinde, milliyet ve terakki merdivenlerini tırmanan bir Türkiye portresi içinde seçkinleri ve hayırseverleri, ellerinde zeytin dalı taşıyan şahıslar olarak mı düşünmeliyiz? Ayrıca geniş ve derin

tarihsel bir çerçeveden bakınca da sürekliliklerin ve kırılmaların, sıradan gözlemleri ve tekil sebepleri ikincil düzleme iteceği de aşikârdır. Yazarın, Stalin'in ölümü, Türk askerlerinin Kore çıkartması ve Celal Bayar'ın ABD ziyaretini ele alışı, bu minvalde okunabilir (4-7).

Kitapta da adı geçen Amerikalı diplomat Mark Bristol'un (ö. 1939) 1920 Mayıs'ında zikrettiği ifadesine bakarsak, "Yakın Doğu'da var olan milletlerin hepsi ziyadesiyle aynıdır" ve "memleketin bu kesimindeki milletlerden hiçbirisine hususi bir alaka göstermeye hacet yoktur". Birinci Dünya Savaşı sonrası bölgedeki bütün milletlerin Amerikan yardımına ihtiyacı muhakkak vardı; peki nasıl oldu da Amerika nezdinde Türkler bu özel muameleyi hak ettiler? Diğer taraftan farklı ilgi ve çıkar gruplarını temsil eden siyasetçi, tüccar ve misyonerden oluşan Amerikan kurum ve kuruluşları, hangi saiklerle Türkleri diğer milletlerin üstünde görmede ve onlara imtiyaz sağlamada uzlaşabilmişlerdi?²

Amerikan misyonerlerine gelince, Türkiye'nin laik saiklerine paralel olarak faaliyetlerini tanzim ettiklerini düşünmek gerçekçi bir bakış açısı değildir. Heather J. Sharkey ve Mehmet Ali Doğan'ın çift kutuplu yaklaşımını kabul etmek yerine, misyonerlerin "inşasına" yardım ettikleri "daha olumlu bir imajın" muhteviyatının ve şartlarının ne olduğunu tespit etmeliyiz (3). Cyrus Hamlin, bu anlamda yerinde bir örnektir. Aslında Hamlin, dinî olmayan laik bir okul olarak Robert Koleji'ni kurmaya karar verdiğinde "Amerikan Board" adlı misyoner cemiyeti projesini reddetmiş, bu yüzden de Hamlin bu cemiyetten istifa etmiştir. Bu gelişmeler ışığında Hamlin'in *My Life and Times (Hayatım ve Devrim)* başlıklı hatıratını tetkik ederek işe başlayabiliriz.³ Dahası aynı devirde faaliyet gösteren Hamlin'in misyoner yoldaşlarının dinî faaliyetlerine laiklik ayarı vermekten imtina ettiklerini de hatırlamalıyız. Öyle ki, Cumhuriyet dönemine geçişle birlikte bazı misyonerler Türkiye'den ayrılmayı tercih etmişlerdir. Örneğin Merzifon Anadolu Koleji, 1924 yılında Yunanistan'daki Selanik şehrine taşınmıştır.⁴

Kısacası kitabın içeriğinden hareketle sorulabilecek bu tür bütün sorular, kitabın önemine delalet etmektedir. Konuyla yakından ilgilenen okuyucular, Arnold

2 Mark Lambert Bristol, "War Diary, 25 October 1920", *America's Black Sea: The U.S. Navy and Revolution, 1919-1923*, Robert Shenk (Maryland: Naval Institute Press, 2012), 52, 218; Bristol'un Ortadoğu'da ırk, din ve katliam hakkındaki çeşitli fikirlerini incelemeye değer bulanlar için "Mark L. Bristol Papers, 1882-1939", ABD Kongre Kütüphanesi, Washington, D.C.

3 Cyrus Hamlin, *My Life and Times* (Boston & Chicago: Congregational Publishing Society, 1893).

4 Mehmet Ali Doğan ve Heather J. Sharkey, ed., *American Missionaries in the Middle East: Foundational Encounters* (Salt Lake City: University of Utah Press, 2011). Alana dair bir değerlendirme için Emrah Şahin, "Sultan's America: Lessons from Ottoman Encounters with the United States", *Journal of American Studies of Turkey* 39 (2014): 55-76, özellikle 57-59.

Reisman, Begüm Adalet, Emrah Şahin, Michael Oren ve Walter Mead'ın eserleri başta olmak üzere alanın diğer başlıca çalışmalarını da okuyabilirler. Her halükarda, Ali Erken'in *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu* adlı kitabı, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye'nin günümüze değin sürdürdükleri ittifakın güzel bir tahlili olması bakımından modern Türkiye çalışmalarına yapılmış önemli bir katkıdır.⁵

5 Arnold Reisman, *Turkey's Modernization: Refugees from Nazism and Atatürk's Vision* (Washington, DC: New Academia, 2006); Begüm Adalet, *Hotels and Highways: The Construction of Modernization Theory in Cold War Turkey* (California: Stanford University Press, 2018); Emrah Şahin, *Faithful Encounters: Authorities and American Missionaries in the Ottoman Empire* (Montreal, Kingston, Londra, Chicago: McGill-Queen's University Press, 2018); Michael Oren, *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present* (New York: W.W. Norton, 2007); Walter Russell Mead, *Special Providence: American Foreign Policy and How It Changed the World*, yeni basım (New York: Routledge, 2009).